

הרב שי דינו

המגילה החיצונית לבראשית טורים כא-כב

מבוא

במגילה החיצונית לבראשית בטורים כא-כב אנו מוצאים התייחסות למסופר בבראשית פרקים י"ג-י"ד. בפרקים אלה המקרא מגלה בפנינו את דמותו של לוט ביחסיו עם דודו אברהם, במריבת הרועים, בהפרדות אברהם ולוט, ובהתייחסות אברהם לשביית לוט. האם בעל המגילה החיצונית לספר בראשית מפרש ומתאר את דמותו של לוט באופן דומה או שונה לחז"ל או ל"ספר היובלים"? האם התייחסות זו דומה או שונה מהותית מהנאמר במקרא? כמו כן נבדוק האם אפשר לזהות מגמה ברורה בפרשניות אלו? לפני שנדון בעניינים אלו מספר מילים על "המגילה החיצונית לבראשית".

המגילה החיצונית לבראשית

מגילה זו נתגלתה ע"י בדואים יחד עם עוד מגילות אחרות בדרך מקרה סמוך לחוף הצפוני מערבי של ים המלח בשנת 1947. מגילה זו כתובה ארמית. מצב השתמרות המגילה ברובו רע מאוד, אך שלושה דפים נשתמרו במצב טוב יחסית. בשנת 1956 התפרסמה המגילה ע"י החוקרים אביגד וידין. המגילה כוללת תיאורים של מאורעות ספר בראשית המסופרים מפי הנפשות הפועלות. החוקרים השונים מוצאים דמיון בין מגילה זו לבין "ספר היובלים" בעיבוד האגדי ובמגמה הכללית.

היחסים בין אברהם ללוט

בעל המגילה מתאר את ההיפרדות כך:
 "אחר היום הזה פרש לוט מעלי בגלל מעשה רועינו והלך וישב לו בבקעת הירדן וכל מקנהו עמו ואף אני הוספתי לו הרבה על אשר לו והיה רועה מקנהו והגיע עד סדום ובנה לו בסדום בית וישב בו ואני הייתי יושב בהר בית אל וירע לי כי פרש לוט בן אחי מעלי" (תרגום לעברית טור כ"א שורה 5-7).

ניתן לראות בבירור כי יחסו של אברהם ללוט הוא יחס אוהב ואוהד, אברהם מעניק לו רכוש, וכאשר לוט נפרד ממנו אברהם מצטער צער גדול על עזיבתו.

ב"ספר היובלים" מוזכרת היפרדות זו כך:

"ובשנה הרביעית בשבוע ההוא נפרד לוט ממנו, וישב לוט בסדום ואנשי סדום חטאים מאוד ויתעצב אל ליבו כי נפרד בן אחיו ממנו כי אין לו בנים" (יובלים י"ג, י"ז י"ח).

צערו של אברהם נובע מאימוצו של לוט כבן במצוות תרח אבי אברהם (היובלים י"ב, ל) על רקע זה ניתן להבין את הקושי הרגשי הרב בהיפרדות לוט. מהמקרא ניתן להבין כי יחסי אברהם ללוט מושתתים על יחס של כבוד (לפחות מצדו של אברהם כלפי לוט), גם כאשר אברהם מוכיח את לוט הוא פונה אליו בצורה מכובדת (אנו יודעים כמה קשה לפרק שותפות ובכ"ז...):

"ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני וביניך ובין רעי ובין רעיך כי אנשים אחים אנחנו הלא כל הארץ לפניך הפרד נא מעלי אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה" (בראשית י"ג, ח-ט).
אברהם אף מציע ללוט לברור ראשון את חלקו, בדברי אברהם אין הטלת אשמה על לוט או על אנשיו במריבה שהתגלעה בין הרועים.

המניעים למריבה

הגורם להיפרדות זו נאמר במגילה בדרך רמו בלבד "בגלל מעשי רועינו" אין באמירה זו משום הטלת אחריות (ודאי שלא אשמה) על לוט או אברהם, בעל המגילה לא מספר מי היוזם של רעיון זה, אך ברור כי אברהם קיבל זאת בלב כבד.

גם ב"ספר היובלים" מוזכרת היפרדות זו:

"ובשנה הרביעית בשבוע ההוא נפרד לוט ממנו וישב לוט בסדום ואנשי סדום חטאים מאוד" (יובלים י"ג, י"ז).

כאן המניע להיפרדות זו לא נאמר כלל אף לא ברמז.

במקרא מתואר עניין זה ביתר הרחבה:

"וגם ללוט ההלך את אברם היה צאן ובקר ואהלים, ולא נשא אתם הארץ לשבת יחדו כי היה רכושם רב ולא יכלו לשבת יחדו. והיה ריב בין רעי מקנה אברם ובין רעי מקנה לוט והכנעני והפרזי אז ישב בארץ. ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני וביניך ובין רעי ובין רעיך כי אנשים אחים אנחנו. הלא כל הארץ לפניך, הפרד נא

מעלי, אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה. וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן כי כלה משקה לפני שחת ה' את סדם ואת עמרה כגן ה' כארץ מצרים באכה צער. ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן, ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו" (בראשית י"ג, ה-יא).

בפסוקים אלו מובא הרקע למריבת קרקעות זו¹, המריבה עצמה פרצה בין רועי אברהם לרועי לוט. המקרא עצמו אינו מטיל אחריות ישירה על לוט או אברהם ולא ברור מה בדיוק חלקו של כל צד במריבה זו. אך מובן כי סכסוך זה עלול להגיע עד אברהם ולוט עצמם "אל נא תהי מריבה ביני וביניך" כמו כן המקרא מכנה עימות זה בשם "מריבה" לא כמו בעל המגילה שבחר במילה "מעשה" (עובד), מריבה זו נוגעת ישירות לאברהם ולוט והיא איננה עניין רק לרועים כדברי אברהם "אל נא תהי מריבה ביני וביניך" (בראשית י"ג, ח).

חז"ל במדרש² משמיעים לנו מהו הרקע המוסרי למריבה זו:
 "רבי ברכיה בשם רבי יהודה ב"ר סימון אפר בהפתח של אברהם אבינו היתה יוצאה זמורה ובהפתח של לוט לא היתה יוצאה זמורה, היו אופרים להם רועי אברהם, הותר הגזל, היו אופרים להם רועי לוט, כך אפר הקב"ה לאברהם: 'לזרעך אתן את הארץ הזאת', ואברהם פרדה עקרה ואינו פוליד, לבחר הוא עת ולוט בן אחיו יורשו ואין אכלין מדידהו אינן אכלין..." (בראשית רבה מ"א).

ע"פ המדרש רועי לוט יוצאים לרעות את בהמותיהם בשדות זרים בתואנה כי אין בפעולה זו כל רע, הארץ בסופו של דבר שייכת להם ובמעשה זה אין שום פגם מוסרי, רועי אברהם אינם מקבלים טיעון זה ומקפידים לא לגזול, למרות הבטחת הארץ לאברהם. מהמדרש מובן, כי רועי לוט ורועי אברהם ניצבים בקטבים מנוגדים אנשי אברהם המוסריים מול אנשי לוט המושחתים.

המשכו של המדרש³ מרחיק לכת אף יותר:

"רבי עזריה בשם ר"י ב"ר סימון אופר: כשם שהיה ריב בין רועי אברם ובין רועי לוט כך היה ריב בין אברם ללוט, הדא הוא דכתיב: 'ויאפר אברם אל לוט אל נא תהי עריבה ביני וביניך וגו'" (בראשית רבה שם).

1. מעניינים דברי יוספוס בהקשר זה "וכשחזר אברהם לארץ כנען חילק עם לוט את הארץ כי הרועים היו מתקוטטים על ארץ המרעה בה אולם בירת הקרקעות ובחירתן מסר בידי לוט ולעצמו לקח את הארץ בתחתית ההר שהשאיר זה והתיישב בעיר חסרון". (קדמוניות היהודים אי פסקה 169-170).
2. בראשית רבה (וילנא) פרשה מא ד"ה "וייהי ריב בין רועי מקנה אברהם ובין רועי מקנה לוט".
3. בראשית רבה (וילנא) פרשה מא ד"ה "ויאמר אברם אל לוט אל נא תהי מריבה ביני וביניך".

כאן המדרש מרחיב את העימות המוסרי עד לאברהם ולוט כחלק מאותו סכסוך. אין זו סתם מריבת קרקעות היכן גבול חלקת המרעה, אין זו מריבת רועים מצויה, שורשיה של מריבה זו לדברי המדרש מגיעים עד לאברהם ולוט. אברהם מייצג את התפיסה המוסרית והישרה ולוט את התפיסה המושחתת. דברים אלו נאמרים במפורש במדרש הגדול⁴:

"ויהי ריב בין רועי פקנה אברהם, שהיתה בהפתו של לוט ויצאה שאינה חסופה והיתה פשחחת את הזרעים ואת האילנות של אחריה ופיחה בו על כך ולא קיבל פפנו, לכך נאפר: 'ויאפר אברהם אל לוט אל נא תהי פריבה'" (מדרש הגדול י"ג, ז-ח).

ההיפרדות

בעל המגילה מתאר את ההפרדות של לוט ואברהם:

"אחר היום הזה פרש לוט מעלי בגלל מעשה רועינו והלך וישב לו בבקעת הירדן וכל מקנהו עמו ואף אני הוספתי לו הרבה על אשר לו והיה רועה מקנהו והגיע עד סדום ובנה לו בסדום בית וישב בו ואני הייתי יושב בהר בית אל וירע לי כי פרש לוט בן אחי מעלי" (תרגום לעברית טור כ"א שורה 5-7).

ניתן לראות כי יחסו של אברהם ללוט הוא יחס אוהב ואוהד, אברהם מעניק לו רכוש וכאשר לוט נפרד ממנו, אברהם מצטער צער גדול על עזיבתו. אין בעל המגילה חושף בפנינו את פרטי ההיפרדות ומי יזם את רעיון זה.

ב"ספר היובלים" מתואר כל העניין בין לוט ואברהם במילים קצרות: "ובשנה הרביעית בשבוע ההוא נפרד לוט ממנו וישב לוט בסדום. ואנשי סדום חטאים מאוד ויתעצב אל ליבו כי נפרד בן אחיו ממנו כי אין לו בנים בשנה ההיא כאשר הקלה לוט ויאמר הי אל אברהם..." (יובלים י"ג, י"ז י"ט).

היפרדותו של לוט מתוארת ללא צלילים צורמים וחיכוכים אולם בהחלט יתכן כי לוט לא הסכים להיפרדותו מאברהם בלב שלם ("בשנה ההיא כאשר הקלה לוט" לכאורה בניגוד לדעתו).

המקרא לעומת "ספר היובלים" "מנדב" לנו יותר פרטים, יוזם הצעת ההיפרדות הוא אברהם, אברהם מוכן לשאת במחיר ("אם השמאל ואימנה ואם הימין ואשמאילה"), לוט מאמץ תוכנית זו ואין הוא מנסה להציע פתרון אחר או לגלות התנגדות לתוכנית המוצעת. המקרא לא מציין כיצד הגיב אברהם להחלטתו של

4. מדהייג לך לך יג, ז-ח עמי רכט. מוסד הרב קוק.

לוט ומדוע לוט נענה להצעת אברהם ללא שום התנגדות, כמו כן אין המקרא מביע עמדה ערכית מוחלטת⁵ כלפי בחירתו של לוט.

חז"ל ראו בשלילה את החלטתו של לוט לעקור לסדום ואמרו במדרש⁶:
 "אתה עוצץ שהצדיקים מתחזקין בעיניהם... אבל הרשעים נפלים בעיניהם
 שנאמר 'וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן זה סדום', שהניח
 לאברהם והלך לסדום לעשות פעשיהן..." (תנחומא ו').

בעל המדרש הבין כי לוט בחר בסדום בגלל ההתנהגות הקלוקלת של אנשיה
 והעדיף זאת על פני חברתו של אברהם. במקום אחר אף זיהו חז"ל את הגורם
 לבחירת סדום כלהיטות לעבירה תמורה:

"וישא לוט את עיניו וירא את כל ככר הירדן, אפר רבי נחמן בר חנין כל פי
 שהוא להוט אחר בולפוס של עריות סוף שפאכילים אותן פבשרו, א"ר יוסי
 בר חנינא כל הפסוק הזה לישן ערוה הוא... ואנשי סדום רעים וחטאים לה'
 פאד, רעים אלו לאלו, חטאים בגילוי עריות, לה' בעבודת כוכבים, פאד,
 בשפכות דמים" (בראשית רבה מ"א).

התייחסות למצבו הרגשי של אברהם אחרי הפרדות לוט מעמו נמצאת במדרש
 הגדול:

"זה אפר אל אברם אחרי הפרד לוט, ר' פנחס אופר כשפירש לוט פאברהם
 היה אברהם פיצר ואופר כן אפר הקב"ה לזרעך אתן את הארץ הזאת
 שפא לפשפחתו הוא נותנה ואני ריחקתיו לכך חזר הדיבור אחרי הפרד לוט
 פעמו" (מדרש הגדול בראשית י"ג, יד).

יש לציין כי צערו של אברהם אינו נובע רגש רחמים על לוט אלא מתוך חשש
 שמא לא נהג אברהם כשורה כלפי שמיא.

5. אפשר למצוא עמדה מרומזת כלפי החלטתו של לוט מהאופן שהמקרא ציין את יחסו לאנשי
 סדום ויבחר לו לוט את כל ככר הירדן ויסע לוט מקדם ויפרדו איש מעל אחיו, אברם ישב
 בארץ כנען ולוט ישב בערי הכנען ויאהל עד סדום ואנשי סדום רעים וחטאים להי מאד" (בראשית
 י"ג, יא-יג). עיין ברמב"ן פסי יג המציין את הניגוד בין אברהם ללוט, ועיין עוד ברש"י שם.
 6. מדרש תנחומא (ורשא) פרשת וישב סימן ו'.

שביית לוט

במגילה מתוארת לנו שביית לוט ע"י ארבעת המלכים בקרב שנערך בסביבות סדום. לאברהם נודע על שביית לוט מפי אדם שהצליח להיחלץ משדה המערכה, אדם זה הכיר את אברהם בהיותו רועה את צאנו אולם נמסר ע"י אברהם ללוט כנראה במתנה.

בעל המגילה מתאר את מצבו הרגשי של אברהם בשעה שהתבשר על שביית לוט: "ובכה אברהם על לוט בן אחיו" (טור כ"ב שורה 5). המקרא מציין כי האדם שהודיע לאברהם על שביית לוט הוא פליט שניצל מהקרב, אך אין התייחסות למצבו הרגשי של אברהם לאחר ששמע את דברי הפליט.

בעל "ספר היובלים" לא מרבה בפרטים מדוע נחלץ אברהם להציל את לוט וכיצד הייתה הצלה זו⁷.

לעומת המקרא, הזוהר מתאר את מצבו הרגשי של אברהם כך:

"אפר ר' יהודה כד אויל אברהם להאי לא אזל לאגוזא קרבא ולא ספך על ניסא אלא צערא דלוט אפקיה עביתיה ונטיל פפונא לפפרק ליה ואי לאו דיפוז בהדיה גו שביה" (זוהר, פרשת וירא, קיב, ע"ב).

אברהם היטיב להבין כי חיי לוט בסכנה ותאר לעצמו את צערו הרב בשבי ומתוך הרגשה זו נחלץ להציל את קרובו.

דמותו של לוט

מתוך המגילה לוט מצטייר לעינינו כדמות חיובית (ודאי לא שלילית) שיחסינו עם אברהם תקינים ואולי אף מעבר לכך (אברהם מעניק לו מתנות), בעל המגילה עקבי במגמה זו ולכן במקום שהמקרא עצמו מתפרש באופן שלילי כלפי לוט ("אל נא תהי מריבה ביני ובינך" או "ואנשי סדם רעים וחטאים לה' מאד") בעל המגילה מתעלם (משמיט את תיאור אנשי סדום) או ממתן ("מריבה ביני ובינך" = מעשי רוענו), יתכן ומגמת בעל המגילה נובעת מתוך התייחסות של כבוד והערכה לאברהם וכך גם לנלווים אליו ולבני משפחתו (לוט).

7. מעניינים דברי יוספוס בהקשר לכך "וכששמע אברהם על אסונם תקף אותו בשל קרובו ורחמנות על אנשי סדום שהיו ידידו ושכניו" (קדמוניות היהודים א' 176).

ב"ספר היובלים" אין המגמה ברורה, המחבר משמיט לחלוטין את עניין המריבה ומזכיר את ההיפרדות בדרך אגב, אולם טורח לציין (בניגוד למחבר המגילה) כי לוט התיישב בסדום שאנשיה חטאים מאוד.

חז"ל התייחסו ללוט בשלילה וגם תיאורים סתמיים במקרא הקשורים ללוט מתפרשים בחז"ל לחובתו, המריבה מתפרשת כמריבה על רקע מוסרי (גזל), בחירת סדום נובעת מתוך תאוותו של לוט לעריות, וההפרדות של לוט אינה רק מאברהם אלא גם מקדמונו של עולם⁸.

ההתייחסות חז"ל ללוט על פי רוב הינה כאל אדם שלילי ואף כרשע, אולם ישנם מעט⁹ מקומות בהם ההתייחסות ללוט כאל צדיק.

מעניינים דברי המדרש שחז"ל מציינים את לוט כצדיק גמור בהשוואה לעשו:

"אער (יעקב) לפניו רבש"ע איני יכול להפרד עפענו (פעשיו) עפני שאני עתירא עפענו. א"ל הקב"ה ופה לוט שצדיק גבור היה ועוסק בתורה אפילו הכי לא רצה אברהם לילך עמו בדרך אחד, אלא אפר לו אם השפאל ואיפניה ואם היפין ואשפאילה, עשו אחיך שהוא רשע גבור לא תתפרד עפענו? פה עשה יעקב הלך ונתפרד עפענו" (אוצר המדרשים - אייזנשטיין - עמוד לה).

במדרש אחר¹⁰ אנו מוצאים ביקורת על אברהם כי נפרד מלוט:

"ד' יודה אומר כעס היה לאבינו אברהם (על אברהם אבינו) בשעה שפירש לוט בן אחיו עפענו, אפר הקב"ה לכל הוא ערבך, וללוט אחיו אינו ערבך" (בראשית רבה מ"א).

כלומר הקב"ה מותח ביקורת על מעשהו זה של אברהם, הרי אין לוט שונה במהותו מאותם אנשים שנחבת אברהם (ודאי אינו רשע) ומדוע בחר אברהם להיפרד ממנו.

8. בראשית רבה מ"א "ויסע לוט מקדם, הסיע עצמו מקדמונו של עולם, אמר אי אפשי לא באבס ולא באלוהו".

9. מצאתי 7 מקומות נוספים שבהם ההתייחסות ללוט חיובית (לעומת מאות! שההתייחסות שלילית) אך אין להם קשר ישיר עם פרקנו ולכן נמנעתי מלהביאם.

10. בראשית רבה (וילנא) פרשה מא ד"ה והי אמר.

סיכום

התחקינו אחר דמותו של לוט כפי שמצטיירת לעינינו מתוך המגילה החיצונית לבראשית מן המקרא ומתוך דברי חז"ל, נראה כי למחבר המגילה החיצונית לבראשית מגמה ייחודית להאיר את דמותו של אברהם והנלווים לו באור חיובי, למתן ואף להתעלם מן השלילה בכדי לשבח לכבד ואף לרומם את אברהם, לעומתו ספר היובלים מקצר מאוד בעניינו של לוט ולכן אין מגמתו מספיק ברורה בעניין זה.

בחז"ל מגמה מרכזית ברורה מאוד המאירה את דמותו של לוט באור שלילי, תופעה זו ידועה בחז"ל¹¹ והיא נובעת מתוך נטייה ליצור אחדות בדמות ובמסתעף ממנה ולקשר את העתיד עם העבר תחת אותה מגמה, מלוט יצאו העמים עמו ומואב שעוונותם לישראל ידועה, חז"ל כדרכם המשיכו וקשרו את התייחסות השלילית לעמון ומואב ללוט אביהם. ציינו כי בחז"ל קיימת גם התייחסות הפוכה ללוט הרואה בו צדיק אך היא מועטה ביותר ואין בה כדי להתגבש למגמה שלמה.

11. כבר עמד על תופעה זו היינמן. עיין דרכי האגדה יצחק היינמן ירושלים תשי"י עמ' 27-43.